

Carolina Popușoi

ADNOTĂRI LINGVISTICE PE MARGINEA UNUI DOCUMENT DIN SECOLUL AL XIX-LEA

În lingvistica românească, documentele din secolele trecute reprezintă surse inedite pentru cercetarea a numeroase fenomene și fapte de limbă (veche). Un astfel de izvor îl constituie și înscrisul *Așăzământ pentru un schit românesc în Muntele Atos din Uricariul...* lui Theodor Codrescu, care este o traducere a unui document de la începutul secolului al XIX-lea. Actul a fost întocmit la mănăstirea Marea Lavră din Muntele Athos, în iunie 1820 (în timpul Mitropolitului Moldovei, Veniamin Costache), și prevedea acordarea statutului de schit românesc (cu numele Prodromu) chiliei care aparținuse între 1810–1816, prin cumpărare, monahului moldovean Iustin și celor doi ucenici ai săi, Grigorie și Patapie.

Pentru o examinare optimă a problemelor de limbă întâlnite în text, este necesar, mai întâi de toate, a stabili limba de origine a documentului. Întrucât Theodor Codrescu nu ne oferă în *Uricariul...* asemenea informații, am stabilit, în baza unor referințe (extra)lingvistice, că limba în care a fost redactat actul este greaca. Printre argumentele care ne-au orientat către această concluzie, menționăm:

– Ținând seama că actul a fost întocmit la mănăstirea Marea Lavră, care reprezintă o așezare monahală grecească, era firesc ca documentul să fie scris în limba vorbită de călugării de aici.

– Plecând de la ideea că un cunoscător nativ al unei limbi este cel mai în măsură să facă o traducere din idiomul respectiv, este plauzibil ca traducătorul (un muntean, de obârșie grec, cu numele Hartular = „cărturar” în gr.) care adevărește buna tălmăcire a documentului să fi tradus din greacă.

– Faptul că, în document, apar multe grecisme întărește și mai mult, sub aspect lexical, deducțiile noastre despre limba de proveniență. Pentru confirmare, semnalăm câteva dintre împrumuturile grecești (învechite) din acest act, cum ar fi: *afierosit* „închinat, dăruit, dedicat”; *a catagrafisi* „a înregistra, a inventaria”; *a clironomisi* „a moșteni”; *condică* „registru”; *diadoh* „moștenitor, urmaș”; *dichiu* „administrator al unei mănăstiri, econom; egumen”; *a se filotimisi* „a-și arăta bunăvoința, mărinimia”. Uneori, și glosările traducătorului sunt redată prin împrumuturi grecești învechite. Spre exemplu, cuvântul *drituri* „drepturi” este explicat prin grecismul *pronomii*, iar lexemul *stimă* „considerație” este glosat prin elinescul *ipolipsis*.

– Întrucât structura internă a unor cuvinte și a unor sintagme din document este în conformitate cu echivalentele lor din greacă, se confirmă în plus, și în plan gramatical, că s-a tradus din această limbă.

Din punct de vedere lingvistic, înscrisul în discuție suscită interes prin prezența câtorva fapte de limbă cultă, consemnate doar în acest document. Printre asemenea elemente de limbă, se numără și vocabula *domnelnic*, -ă.

Cea dintâi relație a noastră cu lexemul analizat a avut loc în perioada de redactare a literei D, din cadrul *Dicționarului Limbii Române* (DLR), cunoscut ca *Dicționarul Tezaur al Limbii Române*. În manuscrisele DLR, din timpul lui Sextil Pușcariu, cuvântul *domnelnică* (tratat ca substantiv feminin) a fost definit prin „biserică” și trimeea la documentul pe care l-am menționat mai sus. Din lipsă de surse științifice univoce¹, dar și de alte izvoare literare, precum și din cauza ambiguității exemplului și a definiției, lexemul *domnelnică* nu a mai fost inclus în *Dicționarul Limbii Române* (DLR).

Pentru a repara această situație, am reluat cercetarea problemei, având convingerea că elementul lexical examinat va fi înregistrat, cel puțin, într-un dicționar de cuvinte vechi ale limbii române.

După cum am amintit, prima sursă științifică în care apare lexemul abordat este *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* (a. 1870) a lui A. de Cihac. Autorul tratează vocabula *domnelnic* ca adjectiv, redactându-l în familia lexicală a cuvântului *domn*, și-l definește prin franțuzescul „dominical”. În limba franceză, *dominical*² are atât sensul „care ține de duminică; duminical”, cât și „care aparține Domnului; domnesc; dumnezeiesc”.

În dicționarul lui A. de Cihac, ca exemplu la cuvântul analizat, se dă îmbinarea *biserică domnelnică*, fiind explicată prin „église dominicale”. Structura în discuție se prezintă drept o sintagmă și poate fi definită prin „biserică de duminică/ ~ duminicală”, dar și prin „biserică domnească/ ~ dumnezeiască/ ~ a Domnului”³.

Dacă definiția „biserică domnească/ ~ dumnezeiască/ ~ a Domnului” sună firesc, nu același lucru se poate spune și despre explicația „biserică de duminică/ ~ duminicală”. În situația din urmă, apare întrebarea: există și biserică de miercuri, de vineri sau de o altă zi a săptămânii? Elucidarea acestui aspect ne-a parvenit din informațiile obținute despre organizarea din trecut a vieții monahale de la Sfântul Munte. Pe vremuri, schitul athonit avea o altă structură decât ceea ce știm noi despre asemenea așezăminte. Acestea nu erau ca astăzi niște „mănăstiri mici”, ci reprezentau un ansamblu de așezări autonome unele față de celelalte. Prin urmare, schitul athonit era constituit din mai multe grupuri de chilii, fiecare având în frunte

¹ Unitatea lexicală în discuție este atestată la A. de Cihac, în *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, apărut încă în 1870, dar având cu totul alt sens decât cel din manuscrisele DLR. De asemenea, lexemul a fost înregistrat și în *Micul Dicționar Academic* (MDA), în baza manuscriselor DLR, păstrând, prin urmare, definiția redactorilor coordonați de Sextil Pușcariu.

² Cuvântul *dominical* se întâlnește și în dicționarele românești din trecut [vezi: Negulici, Pontbriant, LM, Șăineanu, Tiktin, CADE], dar și în DLR (unde este consemnat ca variantă a lui *duminical*), având cele două înțelesuri ca în franceză.

³ De altfel, aceste două sensuri sunt, oarecum, complementare, căci conceptele *biserică* (= casa Domnului ← „comuniune a celor convocați întru numele Domnului”) și *duminică* (= ziua Domnului ← *dies dominica* ← *dies Domini*) gravitează în sfera semantică a lexemului *Dumnezeu*.

un gheronda (adică un bătrân înțelept). În jurul acestor călugări bătrâni, se puteau afla câțiva ucenici, cu care se nevoiau într-un astfel de cadru restrâns și de sine stătător. Fiecare grup de chilii (care erau case propriu-zise, cu terenul aferent) avea amenajat și un paraclis, în care membrii lui participau la slujbele zilnice. Serviciul divin de duminică (sau de sărbători) se oficia însă în biserica mare (adică în biserica de duminică), unde veneau toate aceste grupuri din ansamblul schitului⁴. Așadar, modul de organizare a vieții monahale de la Sfântul Munte legitimează, fără echivoc, utilizarea sintagmei *biserică domnelnică* „biserică de duminică/~ duminicală”.

O altă preocupare din această arie tematică ține de etimologia lexemului *domnelnic*, -ă. Analizând structura internă a cuvântului, dar și informațiile găsite în manuscrisul DLR și în dicționarul lui A. de Cihac (care îl tratează în sfera semantică a lui *domn*), constatăm că acesta derivă din lexemul *Domn* (= *Dumnezeu*) și din sufixul *-elnic(ă)*⁵. După cum observăm, lexemul în discuție este format dintr-un cuvânt românesc de origine latină și din afixul *-elnic(ă)*, care este de sorginte slavă⁶. Se pare că, în secolul al XIX-lea, acest sufix a fost destul de productiv în procesul de formare a cuvintelor românești⁷. Derivarea cu ajutorul lui a avut loc atât de la baze nominale, cât și de la cele verbale. Chiar în documentul analizat, se mai întâlnesc două lexeme create pe teren românesc (ca și *domnelnic*), după modelul celor structurate cu sufixul *-elnic(ă)* (vezi: *schitelnic* „călugăr care locuiește într-un schit” și *viețuielnic* „persoană care își duce viața într-un anumit loc”). Astăzi, acest sufix se mai întâlnește la nivel dialectal (în Muntenia istorică și în Sudul Moldovei)⁸. În limba literară însă, sufixul *-elnic(ă)* a cedat în fața corespondentelor sufixale neologice, de tipul: *-ean* (vezi: *schitean*), *-tor* (vezi: *viețuitor*) etc.

De un interes deosebit este și problema referitoare la originea lexemului *domnelnic*, -ă. Faptul că am stabilit limba de proveniență a documentului ne-a facilitat depistarea procedurii de geneză a cuvântului. Relaționând elementele morfematice din cuvântul românesc examinat cu echivalentele lor din greacă, am constatat că lexemul *domnelnic*, -ă reprezintă un calc lexical de structură, după adjectivul grecesc *κυριακός* (g.m.), *κυριακή* (g.f.), *κυριακόν* (g.n.), care semnifică „domnesc, -ească; a(l) Domnului”. La rândul lui, adjectivul în discuție este format de la *κύριος* „Domn” + suf. *-ιακός* (g.m.), *-ιακή* (g.f.), *-ιακόν* (g.n.). După cum vedem, rădăcina *κυρ* s-a tradus prin *Domn*, iar sufixele amintite au fost redatate

⁴ Vezi despre organizarea vieții în așezările monahale idioritmice și la: Braniște, p. 21.

⁵ La origine, sufixul *-elnic(ă)* este un afix compus (vezi: *-el* + *-nic*). În timp, aceste două sufixe au aglutinat, iar *-elnic(ă)* este perceput astăzi ca o formațiune sufixală unitară, nedezmembrabilă. Vezi: Pascu, p. 429, Graur, *Suffixes...*, p. 330.

⁶ Vezi: Pascu, p. 429, Graur, *Nom d'agent...*, p. 38–39, *Istoria limbii...* (cu referire la sufixul *-alnic*, care face parte din aceeași serie afixală), p. 96.

⁷ Faptul că, în *Formarea cuvintelor...*, sufixul *-elnic(ă)* nu este semnalat este un indiciu că manifestarea lui în mod deosebit a avut loc după secolul al XVIII-lea.

⁸ Vezi: Tudose, p. 50.

prin corespondentele lor românești: *-elnic, -elnică*. Întrucât substantivele *Domn* și *duminică* au în greacă aceeași rădăcină [cf. *κύριος* „Domn” și *κυριακή* „duminică”], adjectivul *κυριακός* (g.m.), *κυριακή* (g.f.), *κυριακόν* (g.n.) este tradus și prin „de duminică; duminical, -ă”. Mai mult, translarea adjectivului de față prin „de duminică; duminical, -ă” este favorizată și de omonimia adjectivului la feminin (cf. *κυριακή* „domnească; a Domnului”) cu substantivul (cf. *κυριακή* „duminică”).

Calculul lexical de structură (sau morfematic) rezidă în imitarea formei interne a unor lexeme străine, prin traducerea (totală sau parțială) a elementelor cuvântului calchiat, ducând la formarea cuvintelor noi din material (cvasi)autohton⁹. De regulă, modelul calchiat este un lexem compus sau derivat (prin prefixare sau prin sufixare). În cazul nostru, avem a face cu un calc după un cuvânt grecesc, derivat prin sufixare, unde, în limba receptoare, s-a calchiat (tradus) rădăcina, iar sufixul s-a redat prin echivalentul său (dinamic în acea perioadă) din limba română.

În limba greacă, lexemul *κυριακόν* (analizat anterior ca adjectiv [g.n.], cu sensul „domnesc, -ească”/ „a(l) Domnului”) are și valoare substantivală, semnificând „biserică a Domnului”. Prin analogie cu adjectivul grecesc amintit, substantivul *κυριακόν* poate avea și sensul „biserică de duminică”. Atât „biserică a Domnului”, cât și „biserică de duminică” reflectă ceea ce a exprimat A. de Cihac în dicționarul său prin sintagma *biserică domnelnică*¹⁰. Nominalul grecesc *κυριακόν* este rezultatul suprimării substantivului *ἱερόν* din îmbinarea *τὸ κυριακόν ἱερόν* (cu sensurile: „biserică a Domnului/ ~ domnească/ ~ dumnezeiască” și „biserică de duminică/ ~ duminicală”). Fenomenul preluării valorii substantivale de către un adjectiv sau de către un genitiv substantival se manifestă sub presiunea economiei în limbaj, întâlnindu-se, de altfel, destul de des în limbă¹¹.

Din cele relatate, conchidem că evoluția semantică a lexemului românesc *domnelnic, -ă* este în strânsă corelație cu lărgirea sensurilor și la corespondentul său din greacă, după care s-a făcut calchierea.

În continuare, vom examina într-un context mai larg semantismul elementului lexical *domnelnic, -ă*, în baza celor câteva exemple din documentul aflat în *Uricariul...* lui Theodor Codrescu.

(1) *Domnelnică (duminicească) a acestui sfințit schit ... s-au orânduit biserica cinstitului Mergător Înainte, în care să se sevărșască obșteștile privigheri, și obicinuitele slujbe și pomeniri pentru miluitorii bine cinstitori hristiani* (p. 191).

În exemplul (1), lexemul *domnelnică* este un substantiv feminin și are sensul „biserică de duminică/ ~ duminicală”. Această trăsătură a bisericii este accentuată

⁹ Vezi: Hristea, *Sinteze...*, p. 106–111.

¹⁰ Printre altele, și sintagma *biserică domnelnică* reprezintă un calc frazeologic după sintagma grecească *τὸ κυριακόν ἱερόν*, unde, după cum am văzut, adj. *κυριακόν* semnifică „a(l) Domnului”, dar și „de duminică”, iar subst. *ἱερόν* înseamnă „templu”, „biserică”.

¹¹ Este și cazul substantivului grecesc *κυριακή* [= *duminică*], care s-a format în urma suprimării substantivului *ἡμέρα* [= *zi*] din îmbinarea *τὸ κυριακή ἡμέρα* [= *ziua Domnului*] și unde genitivul substantival *a Domnului* [= *κυριακή*] a ajuns să exprime valoare substantivală.

de precizarea dintre paranteze a traducătorului, dar și de informațiile din contextul lărgit. Astfel, doar în „biserica de duminică/ ~ duminicală” (și nu în paraclis) se săvârșea *privegherea* (adică „serviciul religios care se oficiază noaptea sau seara, în ajunul unei sărbători, în mănăstiri”), iar *privegherea* este *obștească* (= „în comuniune”), și nu restrânsă. Așadar, citatul (1) se va interpreta în felul următor: [Ca/ drept/ în calitate de biserică de duminică/ ~ duminicală] *a acestui sfințit schit ... s-au orânduie biserica [cu hramul închinat] cinstitului Mergător Înainte, în care să se sevârșască obșteștile privigheri, și obicinuitele slujbe și pomeniri pentru miluitorii bine-cinstitori hristiani.*

(2) *Din cele din afară venite milostenii date de către miluitori pentru cei din năuntru obștie viețuitorilor schitelnici, ... dator este cel după vreme dikiu să deie și celor din afară oarecare parte din milosteniile acele...; iară câte milostenii altele iarăși neorânduie adună domnelnicul să fie numai a schitului pentru cheltuielile lor* (p. 193).

În exemplul (2), lexemul *domnelnic* este un substantiv masculin, căci referentul *biserică a Domnului* sau cel de *biserică de duminică* este reprezentat de *schit/ lăcaș al Domnului*, respectiv, de *lăcaș de duminică*. Prin urmare, citatul (2) se va tălmăci astfel: *...iară câte milostenii altele iarăși neorânduie adună [lăcașul Domnului = biserica Domnului sau lăcașul de duminică = biserica de duminică] să fie numai a schitului pentru cheltuielile lor.*

(3) *Înpărăteștele dajdii ... și capitațiile celor ce întru acest sfințit schit se găesc și cu vieață de obștie viețuesc datoriu-i cel după vreme dikiu să li răspundă fără pricinuire a sfințitei noastre Lavre, din cel domnelnic, și căți oameni se găesc, atâtea dajdii să plătiască dupre chipul ce și celelalte schituri plătesc* (p. 192).

În exemplul (3), lexemul *domnelnic* este un adjectiv masculin, cu semnificația „al Domnului; domnesc; dumnezeiesc”. Cât despre determinatul *cel*, acesta se referă, cel mai probabil, la substantivul *lăcaș*. Astfel, citatul (3) se va interpreta în felul următor: *Înpărăteștele dajdii ... datoriu-i cel după vreme dikiu să li răspundă [= plătească/ achite] ... din [lăcașul Domnului/ ~ domnesc] și căți oameni se găesc, atâtea dajdii să plătiască dupre chipul ce și celelalte schituri plătesc.*

În urma examinării subiectului de mai sus, conchidem că lexemul *domnelnic*, *-ă* reprezintă o creație livrescă, inedită, însă pasageră. Fiind un calc lexical de structură, după un lexem grecesc, acesta a preluat în totalitate și sensurile cuvântului imitat. Din manuscrisul DLR și din dicționarul lui A. de Cihac, dar și în baza exemplurilor din *Uricariul...*, am constatat că elementul lexical *domnelnic*, *-ă* a dezvoltat mai multe sensuri (atât substantive, cât și adjectivale). Acestea sunt: 1. subst. „biserica a Domnului/ ~ domnească/ ~ dumnezeiască”; 2. subst. „biserica de duminică/ ~ duminicală”; 3. adj. „care aparține Domnului; domnesc, -ească; dumnezeiesc, -iască”; 4. adj. „de duminică; duminical, -ă”.

Reținerea cuvântului *domnelnic*, *-ă* într-o lucrare lexicografică reprezintă o necesitate reală, întrucât acesta figurează în colecții de documente vechi a căror parcurgere, fără impedimente, se cuvine asumată prin instrumente de lucru de felul DLR-ului.

Un alt fapt lingvistic, consemnat doar în documentul în discuție, îl constituie și sintagma *patruzecinica liturghie*. Structura frazeologică de față apare tangențial în DLR, la exemplificarea adjectivului *patruzecinic*, -ă, care este definit aici în felul următor: „(învechit; despre slujbe religioase) care se face după patruzeci de zile de la moartea cuiva”, citatul fiind: *Când va muri cineva din cei ce viețuiesc de obștie frați ai sfântului acesta schit, ... dikiul cel după vreme să dee zăce lei pentru patruzecinica liturghie a mortului*. (p. 194)

Ținând cont că actul în care apare această sintagmă este redactat într-un așezământ monahal, și vizează, strict, ritualul de după deces al unui membru din comunitatea călugărilor, suntem de părere că adjectivul *patruzecinică* se referă la slujba de pomenire timp de patruzeci de zile, consecutiv, a răposatului (așa cum prevăd practicile ortodoxe în astfel de situații¹²), și nu doar la liturghia de pomenire din a patruzecea zi¹³. Prin urmare, adjectivul *patruzecinic*, -ă ar fi trebuit explicat astfel: „(învechit; despre slujbe religioase) care se face timp de patruzeci de zile, consecutiv, de la moartea cuiva”. În altă ordine de idei, fiind vorba de o sintagmă, este indicată însă o explicație în ansamblu a structurii, care se va redacta la lexemul *liturghie* în felul următor: *patruzecinica liturghie* = „(învechit, rar; în Biserica ortodoxă) serie de patruzeci de slujbe consecutive, săvârșite imediat după moartea cuiva”.

Din punct de vedere formal, se pare că sintagma în discuție își are originea în limba greacă medievală. Dată fiind proveniența documentului, acest fapt poate fi, ca și în cazul precedent, într-un tot verosimil. Astfel, compusul din greaca medievală *σαρανταλειτουργιο* (*σαραντα* „patruzeci” + *λειτουργιο* „liturghia”), cu sensul „liturghie săvârșită timp de patruzeci de zile în șir, de la moartea cuiva” a stat la baza sintagmei românești *patruzecinica liturghie*.

Ca fenomen lingvistic, avem a face aici, după unii cercetători¹⁴, cu un calc morfematic (numit și calc lexical de structură), iar, după alții¹⁵, cu o traducere. Cei dintâi autori sunt de părere că un compus dintr-o limbă străină, chiar dacă este redat în altă limbă printr-o grupare de cuvinte, se încadrează în categoria calculului (imperfect), cu condiția să se păstreze sensul. Ceilalți lingviști consideră însă că, pentru a avea un calc morfematic, e nevoie ca structura din limba donatoare să fie

¹² Conform tradiției liturgice ortodoxe (păstrată neschimbată în mănăstiri), pomenirea defunctului se face timp de patruzeci de zile în șir, deoarece, potrivit preceptelor creștine, a patruzecea zi de la decesul cuiva reprezintă momentul-cheie când sufletul acestuia se înfățișează la judecata cerească. De aceea, este foarte important ca răposatul să fie pomenit în fiecare zi din ansamblul celor patruzeci, intervenindu-se, astfel, cu rugăciuni pentru el, înainte ca Dumnezeu să-l așeze în rând cu dreptii sau cu păcătoșii.

¹³ Întrucât, în ultima vreme în biserici, s-a pus accent mai mult pe săvârșirea liturghiei (urmată de parastas) în a noua, a douăzecea și în a patruzecea zi de la deces, redactorii DLR-ului au ținut cont doar de acest aspect, neglijând esența celor patruzeci de slujbe consecutive în rânduiala creștină și adevăratul sens al sintagmei *patruzecinica liturghie*.

¹⁴ Vezi: Pușcariu, p. 411, Mihăilă, p. 32, Rizescu, p. 40, Gusmani, p. 11–25.

¹⁵ Vezi: Hristea, *Probleme...*, p. 148–149, Idem, *Sinteze...*, p. 104–105, Stanciu-Istrate, p. 32–41.

imitată întocmai de vorbitorii din limba receptoare, adică să existe și o identitate formală între model și copie, nu doar una semantică: „Dacă modelul imitat este un cuvânt compus sau derivat, ceea ce rezultă prin calchierie trebuie să fie tot un compus sau derivat, nu o îmbinare de cuvinte (liberă sau stabilă)”¹⁶.

Prin urmare, distincția dintre aceste două fenomene asemănătoare¹⁷ se face în baza aspectului formal¹⁸. Întrucât româna este o limbă mult mai analitică față de alte limbi (cum ar fi: germana, rusa sau greaca), foarte multe compuse străine au pătruns la noi prin procedeul traducerii, și nu prin cel al calchierii morfematice, ceea ce s-a întâmplat și în cazul sintagmei discutate mai sus.

Pe de altă parte, faptul că formantul grecesc *λεῖτουργο* din compusul *σαρανταλεῖτουργο* are în calitate de determinant adjectival un lexem nederivat (ceea ce, *ad litteram*, ar fi trebuit redat prin *patruzeciliturghia*), față de echivalentul său românesc (*patruzecinica liturghie*), organizat cu sufixul *-nic(-ă)*, este un motiv în plus ca sintagma românească să fie tratată drept o traducere, întrucât nu respectă nici structura nederivată a modelului.

În literatura de specialitate, pe lângă calcul perfect și calcul imperfect (unde apar discordanțe gramaticale de număr, gen, caz și de articol), se discută mai nou și despre calcul aproximativ¹⁹ (pentru situațiile în care deosebirile dintre model și replică sunt mai mari decât cele de la calcul imperfect). Aceste diferențe se referă, în special, la adăugarea sau la suprimarea unor afixe, exact ca în situația întâlnită aici (unde replica este organizată sufixal, iar modelul, nu). Cu toate acestea, date fiind abaterile prea numeroase de la tiparul din greacă, vorbim aici, totuși, de o traducere, și nu de un calc lexical de structură.

În terminologia religioasă, lexemul *liturghie* apare și în alte sintagme, care sunt, de asemenea, calcuri după structuri sintagmatice grecești sau slavone (vezi: *liturghie dumnezeiască/ dumnezeiasca liturghie, liturghie duminicală, liturghie funerară*). Dacă acestea au o utilizare frecventă, nu același lucru putem spune și despre sintagma *patruzecinica*²⁰ *liturghie*. După părerea noastră, structura din urmă nu s-a impus în română (nici măcar în vocabularul bisericesc), deoarece și echivalentul ei din greaca medievală se pare că a avut o uzitare sporadică.

¹⁶ Vezi: Hristea, *Sinteze...*, p. 105.

¹⁷ „Orice calc poate fi socotit drept o traducere, fără de care nici nu poate fi conceput. În schimb, nu orice traducere este un calc.” Vezi: Rizescu, p. 19.

¹⁸ „Când un compus este transpus într-o altă limbă printr-o perifrază sau viceversa, avem de-a face pur și simplu cu o traducere.” Vezi: Hristea, *Probleme...*, p. 148.

¹⁹ Vezi: Stanciu-Istrate, p. 267–268.

²⁰ Numeralul *patruzeci* apare și în împrumutul grecesc *sărindar* (cf. gr. *σαρντάρι*), cu sensul „(în religia creștină ortodoxă) rugăciune făcută de preot în timpul liturghiei, timp de patruzeci de zile în șir (în special, în posturile mari), pentru pomenirea celor morți, pentru cei suferinzi etc.”. De asemenea, numeralul *patruzeci* se întâlnește și în lexemul *patruzecime* „postul Mare, postul Paștelui” sau în sintagma cu același sens *postul patruzecimii*. Prezența acestor lexeme și sintagme din domeniul religiei dovedește că numeralul în discuție a fost activ și productiv în crearea derivatelor și a sintagmelor atât în română, cât și la alte popoare creștine.

Pe lângă elemente și construcții de origine greacă, în traducerea documentului examinat, se întâlnesc și o seamă de fapte lingvistice de proveniență slavă și slavonă, ceea ce este firesc, dată fiind influența directă a Bisericii Răsăritene asupra tradiției ortodoxe, respectiv, asupra lexicului bisericesc și al celui socioadministrativ. Printre vocabulele de obârșia în discuție, prezente în înscris, amintim: *dajdie*, *dohovnic* (*duhovnic*), *dovadă*, *a izgoni*, *lavră*, *milostenie*, *monastire* (*mănăstire*), *nevoie*, *obicei*, *obște*, *odoare* „veșminte scumpe și alte obiecte prețioase folosite la serviciile religioase”, *ogradă*, *a orându* (*a orându*), *osârdie*, *pecete*, *a plăti*, *a pomăzui* „a investi un ieromonah în funcția de stareț, prin ungere cu mir; a mirui”, *poruncă*, *pustnic*, *a sevârși* (*a săvârși*), *schit*, *slobozenie*, *slujbă*, *zapis*, *a zidi* etc.

În document, se găsesc și elemente lexicale structurate după model slavon. Unul dintre ele (care, se pare, este consemnat pentru prima dată tot în acest act) este adjectivul *obșteviețuelnic*, -ă, fiind definit în DLR în felul următor: „(învechit, despre mănăstiri) în care se trăiește în comun”.

Din punct de vedere organizatoric, cuvântul *obșteviețuelnic* se prezintă drept un calc morfematic după compusul slavon *РЕЦХЛВНО* „(care este) viețuitor în comun cu cineva”, imitând, formal și semantic, tiparul străin: *РЕЦХ* „comun” + *ЛВНО* „viețuitor”.

În acest înscris, adjectivul analizat apare de câteva ori, ceea ce dovedește că, în perioada când s-a făcut traducerea, lexemul era destul de uzitat în lexicul bisericesc. Spre exemplu:

(1) *Sfântul Mitropolit a Moldoviei domnu Veniamin, ... au scris ... frățimii noastre, cerșind a se îndupleca la această de Dumnezeu iubitoare cerire a Prea cinstirei Sale și să se înființeze chilia cinstitului Mergător Înainte obșteviețuelnic schit a bine cinstitorului neam al moldovenilor.* (p. 190)

(2) *Adiverim înființare a obșteviețuelnicului acestuea sfințit schit al moldovenilor prin această a noastră peceluită scrisoare.* (p. 191)

(3) *S-au hotărât ca chilia aceasta a cinstitului Mergător Înainte să fie, și să se zică de-aciea înainte obșteviețuelnic schit a bine cinstitorului neam a moldovenilor.* (p. 191)

Alături de forma aglutinată, vocabula în discuție cunoaște și varianta redată printr-o îmbinare de două cuvinte, nerespectându-se, astfel, structura compusului străin. Spre exemplu:

(4) *Sfântul Mitropolit a Moldoviei domnu Veniamin, ... filotimisindu-să să introducă chilia aceea întru obște viețuelnic schit a moldovenilor, ... au scris ... frățimii noastre, cerșind ... să se înființeze chilia cinstitului Mergător Înainte.* (p. 190)

(5) *Aceste de mai sus treisprezăce capete ... priivesc spre înființarea ... acestuea sfânt schit de obște viețuelnic a moldovenilor.* (p. 194)

Adesea, componentul lexical *viețuelnic* din structura de mai sus apare în variație liberă cu lexemul *viețuitor*, -oare, confirmând productivitatea derivării prin sufixare și preferința, pe alocuri, pentru un sinonim afixal neologic (cf. -tor), în detrimentul unui sufix învechit (cf. -elnic). Spre exemplu:

(6) *Toți de obștie căți întru acest sfințit schit lăcuesc ... se cuvine ... să petreacă vieață săhăstrească, și obștie viețuitoare.* (p. 192)

(7) *Când cineva din obștie viețuitori va voi să easă la lume, ... să eie întâi voe și binecuvântare de la sfânta monastire.* (193)

Deși unitățile lexicale *obștie viețuelnic* și *obștie viețuitor* reprezintă grupări de două cuvinte (ceea ce, după cum am menționat în situația anterioară, le-ar poziționa în categoria traducerilor), considerăm, totuși, că acestea pot fi abordate drept calcuri lexicale de structură. Ca argumente, invocăm:

– apariția compusului și a îmbinării de cuvinte în același text, chiar în aceeași frază, fapt care dovedește oscilația traducătorului (care, se pare, a și creat această unitate lexicală, după model slavon) în selectarea unei variante și în stabilirea formei finale;

– ușurința cu care îmbinările stabile de cuvinte *obștie viețuelnic* și *obștie viețuitor* se pot transforma în compuse, prin folosirea cratimei (vezi: *obștie-viețuelnic*, *obștie-viețuitor*) sau prin aglutinare (vezi: *obștieviețuelnic*, *obștieviețuitor*).

În afară de clasa morfologică a adjectivului, compușii *obștieviețuelnic* și *obștieviețuitor* se încadrează și în cea a substantivului, având sensul „viețuitor în comun cu cineva”. Spre exemplu:

(5) *Aceste de mai sus treisprezăce capete ... priivesc spre înființarea ... acestuia sfânt schit de obștieviețuelnic a moldovenilor.*

(7) *Când cineva din obștieviețuitori va voi să easă la lume...*

Mai mult chiar, traducătorul utilizează unitățile lexicale în discuție și cu valoare verbală. Spre exemplu:

(8) *Dacă va veni cineva de afară cu scopu ca să obștie viețuească în sfințitul acesta schit...* (p. 193)

Îmbinarea *a obștie viețui* (care, prin analogie cu adjectivul și cu substantivul, poate avea și formă aglutinată: *a obștieviețui*) este, de asemenea, creată după model slavon, imitând compusul verbal *obveŕi t e / st v o v a t i* „a viețui împreună cu cineva” (< *obve* „comun” + *ŕi t e / st v o v a t i* „a viețui”).

Apelând la sinonimia lexicală, translatorul utilizează în locul componentului *obștie* lexemul *împreună*, obținând structura *a împreună viețui*. Spre exemplu:

(9) *De nevoie este să împreună viețuească toți întru un suflet, inimă, și socotință.* (p. 192)

Deoarece compusul verbal din slavonă *obveŕi t e / st v o v a t i* a fost calchiat în română și prin compusul *a împreună-locui*, îmbinarea *a împreună viețui* constituie și ea un calc morfematic, pentru că poate avea, prin analogie sinonimică, forma unui compus (cf. *a împreună-viețui*). Prin urmare, structurile *a obștieviețui* / *a obștie-viețui* sunt calcuri morfematice parțiale, iar *a împreună-viețui* și *a împreună-locui*, calcuri morfematice totale după același lexem slavon.

Un alt aspect filologic important, în legătură cu acest document, ține de perioada redactării lui, respectiv, de cea a consemnării faptelor de limbă abordate aici. Pentru necesitatea elucidării acestei probleme, a se vedea datările inadecvate, prezentate în DLR și în MDA la cuvintele examinate. Astfel, elementele lexicale *domnelnică* și *obșteviețuielnic* sunt datate cu 1676 (an care apare în debutul înscrisului, reprezentând, probabil, vechimea peceții, și nu a documentului), iar adjectivul *patruzecinic*, -ă din sintagma *patruzecinica liturghie* are mențiunea *fără an*. La începutul și la sfârșitul actului, găsim și anul 1852 [20 martie, când se adeverește că acesta este o copie (a traducerii) întocmai cu originalul, și 9 aprilie, când se confirmă de către un (alt) translator că documentul este exact tălmăcit]. S-ar putea însă ca o primă traducere să se fi făcut în 1820 (anul originalului, menționat în *Uricariul...*²¹), la scurt timp după redactarea lui, spre a fi adus la cunoștință și părții moldave (în speță, mitropolitului Veniamin). Neavând însă date care să confirme acest aspect, documentul se va data cu anul înregistrării lui ca act translat, adică 1852.

Impunerea și viabilitatea unui cuvânt, a unei structuri în limbă sunt condiționate de mai mulți factori, cum ar fi: păstrarea referentului (obiectul/ fenomenul pe care îl denumesc lexemul sau îmbinarea de cuvinte), funcționarea lor într-un registru stilistic adecvat și lipsa concurenței cu un sinonim/ neologism. Absența acestor aspecte determină însă neafirmarea lor în limbă, ceea ce s-a și întâmplat în situațiile analizate.

Faptele de limbă, puse în discuție în articolul de față, evidențiază necesitatea studierii temeinice a textelor vechi. Acestea reprezintă adevărate surse de documentare pentru diverse compartimente ale limbii: lexic, etimologie, filologie, morfosintaxă etc. Chiar dacă unitățile lexicale care au servit aici drept subiecte de cercetare nu mai fac parte din limba actuală, manifestarea interesului pentru ele trebuie să rămână reală și constantă. În acest mod, vom asigura conservarea lor pentru generațiile posterioare, atât în plan lingvistic, cât și în cel cultural.

LINGUISTIC ANNOTATIONS ON A 19TH CENTURY DOCUMENT

(Abstract)

Old texts are serious documentation resources for various linguistic fields. Even if the lexical units used herein are no longer productive in contemporary Romanian, they deserve a place in lexicographical works. Among the issues dealt with based on this 19th century translation, this document includes attestations (only or for the first time) of some words, free collocations and words

²¹ Vezi: „Aceste de mai sus treisprezăce capete... s-au întărit cu monastireasca pecete și cu ale noastre iscălituri: deci s-au dat aceasta schitenilor noștri moldoveni spre dovadă și siguranție, în anul una mie opt sute douăzeci de la Hristos, în luna lui iunie.”, p. 194.

combinations. The lexical units dealt with share the origin in a foreign model (Greek or Slavonic). Their imitation was the result of either the morphemic calque of some compounds, or the translation of a structure, as both methods are known as active means to enrich the language with new, albeit evanescent, lexical elements.

Cuvinte-cheie: texte vechi, traduceri, influențe străine, structuri calchiate, structuri traduse.

Keywords: old texts, translations, foreign influences, copied structures, translated structures.

BIBLIOGRAFIE

1. Braniște, Ene, *Liturgica generală*, ed. a II-a, EIBMBOR, București, 1993.
2. Candrea, I.-Aurel – Adamescu, Gheorghe, *Dicționarul enciclopedic ilustrat* [CADE], partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* (de I.-Aurel Candrea), Editura Cartea Românească, București, 1926–1931.
3. A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I: *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Ludolphe St. Goar, A. Asher, Socec, Francfort – Berlin – Bucarest, 1870.
4. *Dicționarul limbii române* [DLR], serie nouă, tomul I, partea a 6-a, litera D: *Discord–Dyke*; tomul VII, partea a 2-a, litera O; tomul VIII, partea a 1-a, litera P: *P – Păzui*, Editura Academiei Române, București, I: 2009; VII: 1969; VIII: 1972.
5. *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Magdalena Popescu-Marin (coord.), Editura Academiei Române, București, 2007.
6. Graur, Alexandru, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Champion, Paris, 1929.
7. Graur, Alexandru, *Suffixes roumains élargis*, în „Revue roumaine de linguistique”, 1969, nr. 4, p. 327–332.
8. Gusmani, Roberto, *Aspetti semantici dell'interferenza*, în „Atti del Convegno della Società Italiana di glottologia”, Perugia, 24–25 aprilie 1977, p. 11–25.
9. Hristea, Theodor, *Calcul lingvistic*, în Th. Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Editura Științifică, București, 1968, p. 143–202.
10. Hristea, Theodor, *Calcul lingvistic ca procedeu de îmbogățire a vocabularului*, în Th. Hristea (coord.), *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, Editura Albatros, București, 1984, p. 100–121.
11. *Istoria limbii române*, Florica Dimitrescu (coord.), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.
12. Laurian, August Teboniu, Massim, Ioan C., *Dicționarul limbei romane* [LM], tom. I (A–H), Editura Noua Tipografie a Laboratorilor Români, București, 1871 [în realitate: 1873].
13. *Micul Dicționar Academic* [MDA], vol. II (literele D–H); vol. III (literele I–Pr), Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic, București, II: 2002; III: 2003.
14. Mihăilă, George, *Observații asupra influenței ruse în vocabularul limbii române contemporane*, în „Limba română”, III, 1954, nr. 1, p. 27–35.
15. Negulici, Ion D., *Vocabular român de toate vorbele străbune reprimite până acum în limba română, și de toate cele ce sunt a se mai primi d-acum înainte, și mai ales în științe*, Editura Tipografia Colegiului, București, 1848.
16. Pascu, Giorge, *Sufixe românești*, Editura Librăriile Socec & Co, București, 1916.
17. Pușcariu, Sextil, *Limba română. Privire generală*, vol. I, Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1940.
18. R. de Pontbriant, *Dicționar româno-frances*, Adolf Ulrich, Gustave Bossange & C-ie, E.F. Steinacker, București – Göttinge – Paris – Leipzig, 1862.

19. Rizescu, Ion, *Contribuții la studiul calcului lingvistic*, Editura Academiei Române, București, 1958.
20. Stanciu-Istrate, Maria, *Calcul lingvistic în limba română*, Editura Academiei Române, București, 2006.
21. Șăineanu, Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, ed. a II-a, Institutul de Editură „Samitca”, Craiova, 1908.
22. Tiktin, Heimann, *Dicționar român-german. Rumänisch-deutsches Wörterbuch* [TDRG], Editura Imprimeria Statului, Staatsdruckerei, București, 1903.
23. Tudose, Claudia, *Derivarea cu sufixe în româna populară*, Editura Universitatea din București, București, 1978.
24. *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte ale Moldovei din suta XIV-a până la a XIX-a*, Theodor Codrescu (red.), vol. II, Editura Tipografia Buciumului Român, Iași, 1852.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române, București, Calea 13 Septembrie nr. 13*